

**ՀԱԿԱՔԱՂԿԵԴՈՆԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ
ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ Զ. ԴԱՐԻ ՍԿԶԲԻՆ.
ԴՈՒՒՆԻ 506Ի ԺՈՂՈՎԻ
ԴԱԽԱՆԱԿԱՆ ՈՒՂՈՒԱԾՈՒԹԻՒՆԸ**

ԼԻԶԱ Ռ. ՔԱՐԻՄԵԱՆ
liz79k@gmail.com

ՄՈՒՏՔ

Հանրաճանաչ է, որ Հայ Եկեղեցու դաւանական դիրքորոշման ուսումնասիրութեան գործում քաղկեդոնական մատենագրութիւնը առաջնորդուել է բացառապէս ենթակայական եւ կամայական մօտեցումներով, իսկ հիմնահարցի վերաբերեալ հրապարակ է նետել տարատեսակ մօտեցումների մի ողջ համակարգ: Ընդ որում, քննարկուող հիմնահարցը, որպէս կանոն, մեկնաբանուել է «աստուածաբանական պայքար»ի հոլովոյթից դուրս, որտեղ ուրոյն տեղ է յատկացուել արտաքին գործօնին:

Այդ կապակցութեամբ հրատապ է Հայ Եկեղեցու հակաքաղկեդոնական դիրքորոշման հոգետր հիմքերի կրօնագիտական քննական վերլուծութիւնը: Վերջինս, առաջին հերթին, չափազանց արդիական է Հայ Եկեղեցու քրիստոսաբանական վարդապետութեան առարկայական ուսումնասիրութեան, ինչպէս նաեւ այդ գործընթացում արտաքին գործօնների արժեւորման տեսանկիւնից: Երկրորդ, այդ մօտեցման հետեւողական կիրառումը թոյլ կը տայ վեր հանել եւ համակողմանի գնահատել այն հոգետր նախադրեալները, որոնք ընկած են եղել Հայ Եկեղեցու հակաքաղկեդոնական դիրքորոշման հիմքում: Եւ երրորդ, վերլուծական այդ մօտեցման շրջագծում հնարաւոր կը լինի առարկայական ներկայացնել Հայ Եկեղեցու պատմութեան առանցքային հիմնահարցերից մէկը՝ Քաղկեդոնի ժողովի դէմ ուղղուած դաւանական դիրքորոշումը: Վերոբերեալ խնդիրների առարկայական եւ համակողմանի քննարկմանն էլ միտուած է յօդուածը:

Բնագրերի անաչառ ուսումնասիրութիւնը թոյլ է տալիս եզրակացնել, որ Հայ Եկեղեցին Քաղկեդոնի ժողովը մերժել է նախ այն պատճառով, որ ուղղադաւան է ճանաչել միայն առաջին երեք տիեզերական ժողովների որոշումները: Իսկ Քաղկեդոնի հաւատքային սահմանումը համարել է մասնատր¹:

¹ Գարեգին Ա. կաթողիկոս ամենայն հայոց, «Զրոյցներ Ճիովաննի Գուայտայի հետ», *Կրօնական, աստուածաբանական եւ հայագիտական երկեր (հայերէն շարք, Ե. հատոր)*, հրատ.՝ Հայկ եւ Էլզա Տիտիգեան Ֆոնտի, Քանաւա, 2008, էջ 107:

Այդ ենթախորքում արմատական վերանայման կարիք ունի Հայ Եկեղեցու հակաքաղկեդոնական դիրքորոշման վերաբերեալ շրջանառուող այն տեսակետը, թէ իբր Ե. դարի երկրորդ կեսին քաղկեդոնական եւ հակաքաղկեդոնական բանաձեւերի ընդունման խնդրով եկեղեցին պառակտուած է եղել միմեանց դէմ անհաշտ պայքար մղող երկու՝ հակաքաղկեդոնական եւ քաղկեդոնական (ըստ Ստ. Մալխասեանի՝ համապատասխանաբար ասորամէտ եւ յունամէտ) հոսանքների²։ Մալխասեանը այդ մօտեցումը հիմնաւորել է, վկայակոչելով Նիկողայոս Մառին, ով նոյնպէս պնդել է, որ մինչեւ Ը. դար Հայաստանում սուր պայքար է ընթացել քաղկեդոնական եւ հակաքաղկեդոնական հոսանքների միջեւ։ Ու թէւ յաղթել է հակաքաղկեդոնական հոսանքը, սակայն քաղկեդոնականութեան դրոշմը առկայ է թէ՛ հայ աստուածաբանութեան եւ թէ՛ հայ մշակոյթի վրայ։ Նա նաեւ հաաստել է, որ «Քաղկեդոնականութիւնը Հայաստանում եղել է հաստատուն, խորը եւ լայն արմատներ ունեցող առաջադէմ կրօնամշակութային շարժում, որը որոշ ժամանակ բաականին արգասաբեր է եղել հայերի ազգային մտաւոր կեանքի վերելքի գործում»³։ Սակայն, գրում է նա, շրջանցելով այդ ամէնը, բաարար ուշադրութիւն չի դարձուել այն

² Ս. Մալխասեանց, *Խորենացու առեղծուածի շուրջը*, Արմֆանի հրատ., Երեւան, 1940, էջ 136-38։ Այս տեսակէտի մասին տե՛ս նաեւ՝ Բ. Ա. Арутюнова-Фиданян, «К вопросу о социально-административных и экономических характеристиках армяно-византийских лимитрофов в X-XI вв.», *Восточная Европа в древности и средневековье. Экономические основы формирования государства в древности и средневековье: Материалы конференции*, (Վ. Ա. Յարութինովա-Ֆիդանեան, «X-XI դարերի հայ-բիզանդական սահմանամերձ տարածքների հասարակական-վարչական եւ տնտեսական բնութագրութիւնների հարցի շուրջ», «Արեւելեան Եւրոպան հին շրջանում եւ միջնադարում. պետութեան ձեւաւորման տնտեսական հիմքերը հին շրջանում եւ միջնադարում» գիտաժողովի նիւթեր), Մոսկուա, 2013, էջ 12. նաեւ՝ E. F. C. Fortescue, *The Lesser Eastern Churches*, London, 1913, էջ 411-12։ Իսկ Է. Դիւլորիէն պնդել է, որ հայոց հակաքաղկեդոնական կաթողիկոսները «յամառ պառակտողականներ չեն», քանի որ նրանց դեկավարած ժողովները գտնուել են պարսից արքունիքի ճնշման ներքոյ, իսկ ժողովական որոշումները ընդունուել են բացառապէս պարսիկներին «գոհացնելու համար» (Édouard Dulaurier, *Histoire, dogmes, traditions et liturgie de l'Église arménienne orientale: Avec des Notions Additionnelles sur L'Origine de cette Liturgie, les Sept Sacrements, les Observances, la Hiérarchie Ecclésiastique, les Vêtements Sacrements et la forme intérieure des Églises chez les Arméniens* (Troisième édition), Paris, 1859, էջ 92։

³ Նիկողայոս Մառ, «Արքաուն». Քրիստոնեաների մոնղոլերէն անուանումը հայ քաղկեդոնականների խնդրի առնչութեամբ, ՀՀ ԳԱԱ պատմութեան ինստ., Երեւան, 2016, էջ 101։ Նա յաւելել է նաեւ, որ «Հակաքաղկեդոնականութեան յաղթանակից յետոյ հայ քաղկեդոնականներն սկսեցին անհետանալ ապագայնացման գործընթացի արդիւնքում ...» (նոյն)։

փաստին, որ «... *ինչ-որ ժամանակ քաղկեդոնականությունն ու հակաքաղկեդոնականությունը հաասարապէս գոյութիւն են ունեցել հայ հասարակութեան մէջ*»⁴, որ՝ բաարար հիմքեր կան պնդելու նաեւ, թէ «... *հայերն ունեցել են քաղկեդոնական գրականութիւն, որն, ըստ երեւոյթին, չէր սահմանափակուում միայն զուր հակաճառական եւ դոգմադիկ-աստուածաբանական երկերով*»⁵:

Գիտնականը հաւանական է համարել նաեւ, որ հայ «քաղկեդոնականները եղել են Սահակի, Մեսրոպի ու Ներսէսի աշակերտները» եւ որ հայոց մէջ «քաղկեդոնականությունը ծնուել էր Հայ Եկեղեցու վերոնշեալ հայրերի ուսուցչական գործունէութեամբ նախապատրաստուած հողի վրայ»⁶: Այդ տեսակէտի կողմնակից են նաեւ Գ. Վինկլերը⁷ եւ, որոշ հարցերում նաեւ՝ ճանաչուած հայագէտ Նինա Կարսոյեանը, ով նոյնպէս հաաստել է, որ Ե. դարի վերջին Հայաստանում գործել են եկեղեցական երկու կուսակցութիւններ, որոնց գոյութիւնը վկայել է ոչ միայն Յովհաննէս Եփեսացին, այլ նաեւ՝ Միքայէլ Ասորին⁸: Բոլոր այդ վերլուծաբանների համար ընդհանուրն այն է, որ Հայ Եկեղեցում դաւանական երկու կուսակցութիւնների միջեւ թուացեալ պառակտումը հիմնաւորելու համար հիմք են ընդունել գերա-

⁴ Նոյն, էջ 2:

⁵ Նոյն: Նա նաեւ յաւելել է, որ «... *ուշ շրջանի հայկական ժողովածուների մէջ ակնյայտ քաղկեդոնական տարրերի ի յայտ գալն ասելի տրամաբանական է բացատրել հայերէնով քաղկեդոնական գրատու յուշարձանների առկայութեամբ ...*» (նոյն, էջ 3): Երկրորդելով Մառին, այդ տեսակէտն է պաշտպանել նաեւ Յարութիւնովա-Ֆիդանեանը, ով անգամ պնդել է, թէ «*Հնարատու է յունասէր հոսանքի խորացման եւ ամրապնդման համար հայ գրականութիւնը պարտական է հայ քաղկեդոնականներին*», Арутюнова-Фиданян, «Армяно-византийская контактная зона (X-XI вв.)» *Результаты взаимодействия культур* (Յարութիւնովա-Ֆիդանեան, «Հայ-բիւզանդական շփման գօտին (X-XI դդ.)», Մշակոյթների փոխազդեցութեան արդիւնքները), Մոսկուա, 1994, էջ 66:

⁶ Մառ, էջ 48:

⁷ Կարպիէլա Ոփնքլերի վարկածային տեսակէտը կառուցուել է Աշտիշատի ենթադրեալ 435-36ին թուագրուող ժողովի որոշումների հիման վրայ: Հեղինակը առաջադրել է «*Հայաստանում անտիրքեան եւ ալեքսանդրիական աստուածաբանական հոսանքների զարգացման*», ինչպէս նաեւ դրանց բախումների վարկածային ընդարձակ մեկնաբանութեանը (G. Winkler, «An Obscure Chapter in Armenian Church History (428-439)», *Revue des Études Arméniennes*, 19:1985, էջ 85-180:

⁸ Մանրամասները տե՛ս՝ Nina G. Garsoian, *L'Eglise arménienne et le grand schisme d'Orient*, Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium. Vol. 524, Subsidia. T. 100, Louvain-la-Neuve, 1999, էջ 99-106, 251-56:

զանցապես քաղկեդոնական աղբիւրները, մասնատրապէս «Narratio de rebus Armeniae» անանուն պատմութիւնը⁹:

Անշուշտ, բաարար հիմքեր չկան հիմնաւորելու, որ Ե. դարի երկրորդ եւ 2. դարի առաջին կէսին Հայաստանում «անկայուն կրօնական իրավիճակ» է եղել, որը բնորոշուել է քաղկեդոնական եւ հակաքաղկեդոնական հոսանքների պայքարով: Ըստ էութեան բոլոր հիմքերն առկայ են անվերապահ պնդելու, որ այդ տեսակետը եւս հրապարակ է նետուել ջատագովութեան նպատակով:

Ըստ էութեան նոյնքան վիճաբանական են նաեւ Հայ Եկեղեցու կողմից Զենոն կայսեր «Հենոտիկոն»ը ընդունելու, ինչպէս նաեւ տեղական եկեղեցական ժողովներում Քաղկեդոնի ժողովի նկատմամբ դիրքորոշում որդեգրելու վերաբերեալ մօտեցումները:

Մինչեւ ԺԹ. դարի վերջը աստուածաբանական եւ հայագիտական գրականութեան մէջ գերիշխում էր միջնադարեան հայ մատենագրութեան տեղեկութիւնների վրայ կառուցուած այն տեսակետը, թէ «հրամանաւ բարեպաշտ թագաւորացն Հոռոմոց՝ Զենոնի եւ Անաստասայ» Հայ Եկեղեցին Քաղկեդոնի ժողովը պաշտօնապէս մերժել է Վաղարշապատի 491ի ժողովում¹⁰ եւ յարաբերութիւնները խզել Բիզանդական Եկեղեցու հետ: Վերոնշեալ մօտեցման մասին Կարապետ Տէրմկրտչեանը գրում է. «...մեզանում վաղուց ի վեր հաստատութիւն գտած եւ մի գրքից միւսն անցնող տեղեկութիւնն այն է, որ Բաբկէն կաթողիկոս 491 թ. մի ժողով է գումարել Վաղարշապատում եւ նզովել Քաղկեդոնի ժողովը՝ անխորտակելի անջրպետք հաստատելով այսպէս իւր եւ յոյն-հռովմէական եկեղեցւոյ մէջ»¹¹:

Խնդրոյ առարկայ հիմնահարցի շրջանակներում առաջադրուել են նաեւ իրարամերժ եւ վարկածային այլ տեսակետեր: Մասնատրապէս, Հայ Ե-

⁹ *La Narratio de rebus Armeniae* [Edition, critique et commentaire par Gerard Garitte], § 84, էջ 37:

¹⁰ Յովհաննէս Դրասխանակերտցի, «Պատմութիւն հայոց», *Մատենագիրք հայոց, ԺԱ. հատոր, Ժ. դար: Պատմագրութիւն երկու գրքով, գիրք Ա*, Անթիլիաս-Լիբանան, 2010, էջ 394-95. նաեւ՝ Ուխտանէս Եպիսկոպոս, «Պատմութիւն հայոց», *Մատենագիրք հայոց, ԺԱ. հատոր, Ժ. դար: Պատմագրութիւն երկու գրքով, գիրք Բ.*, Անթիլիաս-Լիբանան, 2010, էջ 602: Դուինի 491ի ժողովը վաւերական են համարում նաեւ բազմաթիւ հեղինակներ, ինչպէս՝ Յ. Գեղեցի, *Հայկական եկեղեցւոյ սկզբնաւորութիւն*, Վենետիկ, 1896, էջ 49-50. նաեւ՝ Nina G. Garsoïan *L'Eglise arménienne*, էջ 444, նոյնի՝ *Interregnum: Introduction to a Study on the Formation of Armenian Identity (ca 600-750)* / Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium. Vol. 640, Subsidia. T. 127, Lovanii, 2012, էջ 56 եւն.:

¹¹ Կ[արապետ] Վ[արդապետ], «Հայոց Եկեղեցւոյ առաջին մասնակցութիւնը դաւանական վեճերի մէջ եւ Բաբկէն Կաթողիկոս», *Արարատ*, Ժ:1898, էջ 431. նաեւ՝ Կարապետ Ծ. վրդ. Տէրմկրտչեան, *Հայ Եկեղեցւոյ պատմութիւն, մաս Ա* (վերահրատարակութիւն), Ս. Էջմիածին, 2011, էջ 222:

կեղեցու պատմության վերաբերեալ հանրաճանաչ հաւաստումներից մէկն այն է, որ «491 թ. Վաղարշապատի ժողովում Հայ Եկեղեցին ընդունել է Զենոնի «Հենոտիկոնը», փոխզիջումային միարարական բանաձեւ, որը կոչուած էր հաշտեցնել Քաղկեդոնական ժողովի կողմնակիցներին եւ հակառակորդներին»¹²: Հայր Միքայէլ Զամչեանը, օրինակ, գրում է, որ «Յէտին պատմիչք, ...ասեն՝ թէ Ներսէս Աշտարակեցին է այն, որ ժողով արարեալ 'ի Դուին, զառաջինն նզովեաց զսուրբ ժողովն Քաղկեդոնի. իսկ հին պատմիչք զԱշտարակեցուն ինչ ոչ ասեն. այլ աւանդեն, թէ Բաբկէն հերքեաց զայն. եւ զի վկայութիւն այդ առաւել է քան զյետնոյց ...»¹³: Եւ այս հարցում հայ մատենագրութեան մէջ տեղ գտած հակասական տեղեկութիւնների համեմատական վերլուծութեան հիման վրայ յանգում է այն հետեւութեան, որ թէ «... քանի՜ անհիմն բանք գրասին 'ի գիրս յետնոց 'ի վրայ այսպիսի ժողովոց»¹⁴: Հայ կաթողիկ միաբանների համար բնորոշ այդ մօտեցման կողմնակից է նաեւ Ա. Պալճեանը, ով հիմք ընդունելով Կղեմէս Գալանոսի Պատմութիւնը, գրում է. «Արդի պատմագիրներէն ոմանք՝ հայոց անկումը 491ին Վաղարշապատու ժողովին մէջ (Քաղկեդոնի ժողովքէն 40-50 տարի ետքը), Բաբկէն Կաթողիկոսի օրերը դնել ուզեցին. բայց՝ ինչպէս մեզի կ'երեւայ, առանց հիմնական պատճառի: Թէ՛ հին եւ թէ՛ միջին դարերու՝ Յակոբեան աղանդէ ազապ՝ ազգային պատմիչները նոյնպէս վանքերու մէջ հնուցմէ պահուած յիշատակարաններ եւ ողջամիտ Հարք մեր դրութիւնը կը վկայեն. որոնց վրայ երկար խօսիլն անելորդ է»¹⁵:

Կարսոյեանը հաւանական է համարում, որ Բիւզանդական կայսերական Եկեղեցու հետ Հայ Եկեղեցու յարաբերութիւնները անելի տեսական են եղել, քան նախկինում կարծել են, թէեւ ակնյայտ է նաեւ, որ յայտնի սահմաններում այդ յարաբերութիւններն աչքի են ընկել բարդութեամբ: Այդ հիման վրայ նա գտնում է, որ Վաղարշապատի 491ի ժողովում Հայ Եկեղեցին Կովկասի այլ եկեղեցիների հետ միասին «արեւելեան մեկնաբանութեամբ» ընդունել է վարդապետական միութեան՝ Հենոտիկոնի հրովարտակը¹⁶: Վերլուծաբանն իր մօտեցումը փաստում է Դուինի 505/506ի ժո-

¹² Арутюнова-Фиданян В. А. «Повествование о делах армянских» (VII в.), *Источнок и время* («Պատմութիւն հայոց հարցի մասին» (VII դ.), ակունքները եւ ժամանակը), Մոսկուա, 2004, էջ 42. նաեւ՝ Dulaurier, էջ 30-32. նաեւ՝ Fortescue, էջ 412:

¹³ Միքայէլ վրդ. Զամչեանց, *Պատմութիւն հայոց 'ի սկզբանէ աշխարհի մինչեւ ցաւ տեառն 1784. ըստ աւանդելոյ այլեայլ մատենագրաց, հրդ. Բ., Վենետիկ, 1785, էջ 490:*

¹⁴ Նոյն, էջ 494-95:

¹⁵ Աղեքսանդր Վ. Պալճեան, *Պատմութիւն Կաթողիկէ վարդապետութեան ի Հայս եւ միութեան նոցա ընդ Հոռմեական Եկեղեցոյ ի Փլորենտեան Սինոդոսի, Վիեննա, 1878, էջ 18:*

¹⁶ Garsoïan, էջ 158, 194. նաեւ՝ Գելցեր, էջ 48. նաեւ՝ F. Tournèbize, *Histoire politique et religieuse de l'Arménie*, Paris, 1900, էջ 90 եւն.:

ղովի այն յայտարարութեամբ, թէ «հոռոմները, հայերը, Վիրքը եւ Աղուանքը նոյն հաւատքն են դաւանում»¹⁷: Իր ժամանակին Տէրմկրտչեանը եա պնդել է, որ յետքաղկեդոնական 50-60 տարիների ընթացքում «... *հայերը շատ մօտ պէտք է զգացած լինին իրենց յոյներին, հաւատով անբաժան նոցանից, եւ դաւանութեան նկատմամբ նոցա առաջնորդ հայեցակէտն այն էր, թէ Ջենոն եւ Անաստաս ուղղափառ կայսրերը մի անգամ ընդմիջարկ վերականգնել էին համայն քրիստոնէութեան համար նախնական, Նիկէական ուղիղ հաւարը, եւ ո՛չ Նեստորի միջոցաւ եւ ո՛չ նորանից յետոյ եղած որեւէ ներմուծութիւն ընդունելի չէր*»¹⁸:

Սակայն Գիրք թղթոցի հրատարակութիւնից յետոյ անառարկելի վաւերագրերի՝ Բաբկէն կաթողիկոսի դաւանաբանական թղթերի հիման վրայ առաջադրուել է բաականին հիմնատու այն տեսակէտը, որ Հայ Եկեղեցին առաջին անգամ տեղական ժողովում քաղկեդոնական հաւատքի սահմանումը մերժել է 505/506ի միջակայքում, իսկ ժողովի անցկացման վայր է համարուել Դուինը¹⁹: Ընդ որում, հայագիտութեան մէջ գերիշխող տեսակէտի համաձայն «Քաղկեդոնի ժողովի վերաբերմամբ հայոց կաթողիկոսի բռնած այս դիրքն ունեցել է իր նախապատրաստական շրջանը, ... եւ այդ դիրքը պաշտօնապէս որոշուած է 508 թուականից արդէն առաջ եւ ոչ թէ, ինչպէս կարծում են առաջին անգամ՝ մօտաւորապէս 508 թ.»²⁰: Ինքնին հասկանալի է, որ այս հարցում նոյնպէս քաղկեդոնական ընդդիմութիւնը անհարկի որոնումների մէջ է: Նրանց կողմից մասնատրապէս փորձ է արտում «հիմնատուել», թէ իբր Դուինի 506ի ժողովի դաւանական բնոյթի որոշումները «թելադրուած» են եղել օտարների, մասնատրապէս ասորական միաբնակների (Սիմոն Բէթ Արշամացու) կողմից, որոնք հայերին կարողացել են հաւաստիացնել, որ «Քաղկեդոնի ժողովը ոչնչացրել է Եփեսոսի աշխատանքը»²¹:

Գելցերը հիմնասահարցի լուծումը կապել է Ջենոն եւ Անաստաս կայսրերի աստուածահաճոյ վարքով ուղղափառ ամանդութիւնը վերահաստատելու գործընթացի հետ եւ պնդել. «... *տեսութեամբ կը մեկնուի նաեւ այն՝ որ 491ին Բաբկէնի ի Վաղարշապատ գումարած ժողովն, ուր ժողովեցան ոչ միայն հայ եպիսկոպոսներ, այլ եւ աղուան եւ (21) վրացի եպիսկոպոսներ իրենց Գաբրիէլ կաթողիկոսին հետ, հանդիսապէս դատարարութեց Քաղկեդոնի ժողովն, Լեւոնի թուղթը եւ Բարծուման (Ուխտանէս Բ, 50) եւ «ի նմին հիման սրբոյն Գրիգորի հաստատեալ կային: Եւ այսպէս յայսմ ժա-*

¹⁷ Garsoïan, էջ 444:

¹⁸ Տէրմկրտչեան, «Հայոց Եկեղեցւոյ պատմութիւն», էջ 226:

¹⁹ Կարսոյեանը ժողովն անուանում է նաեւ «Բաբկէնի ժողով» (L'Eglise arménienne, էջ 158-67):

²⁰ Մանուկ Աբեղեան, «Հայոց հին գրականութեան պատմութիւն, գիրք Ա», Երկեր, հտր. Գ, ՀԱՍՀ ԳԱ հրատ., Երեւան, 1968, էջ 672-73:

²¹ Fortescue, էջ 411-12:

մանակի մի հաւաք բարեպաշտութեան առ հասարակ հաստատելու լինէր յաշխարհին Հռոմոնց, Հայոց, Վրաց եւ Աղուանից՝ հաւասար ամենեցունց (Յովհ. Կթղ. Եղմ. էջ 43)»²²:

Այդ ենթախորքում անվերապահ մերժելի պէտք է համարել այն պնդումը, թէ իբր Բաբկէն կաթողիկոսի «... օրով է՝ որ կը սկսի մարտնագրական քան պարմական խառնակութիւնը՝ կրօնական խնդրոց հետ միասին»²³: Քաղկեդոնական ջատագով հայր Վարդան Հացունու համար նշեալ «խառնակութիւնը» անելի քան «ակնյայտ է», երբ անդրադարձ է կատարում Բաբկէն կաթողիկոսի Ա. թղթին: Այդտեղ նա ամէնեւին չի քննարկում թղթի վաւերականութեան հարցը, սակայն միանգամայն այլ կերպ է մեկնաբանում դրա բովանդակութիւնը: Նրա դիտարկումը հետեւեալն է. «Չորս բան կ'ուսանինք այս կարեւոր յիշատակարանէս: Նախ՝ որ Դնայ ժողովոյ խնդրոյ նիւթն է միայն նեստորականութիւնը, եւ չկայ բնութեանց հարց կամ ակնարկութիւն: Երկրորդ՝ իրենց գործը Պարսկաստանի եւ ասորոց հերձուածողաց դէմ է, որոնք կը յիշուին մի առ մի: Երրորդ՝ ադոնց մէջ հայք չեն խառնէր Քաղկեդոնի ժողովոյն եւ անոր հետեւողաց անունները: Չորրորդ՝ անգամ մ'ալ կը հաստատեն յայտնապէս՝ թէ կը շարունակէին դաւանակից մնալ հռոմոնց ու դրացի ազգերուն»²⁴:

Իսկ այն՝ որ Բաբկէն կաթողիկոսի Ա. թղթում Քաղկեդոնի ժողովը մերժելու կամ նգովելու մասին ոչ մի յիշատակութիւն չկայ, նրա կողմից ոչ միայն որակում է որպէս «հայոց կաթողիկոսին զգուշատր ընթացք», այլեւ բերում է ընդհանրացնող այն հետեւութեան, թէ դրանից հետեւում է, որ «... Բաբկէն շար հաւանօրէն իւր սրտին մէջ կը շարունակէր պահել նոյն ժողովին հանդէպ յարգանքը, զոր ցուցեր եւ աւանդէր էին իւր նախորդները»²⁵: Իրականութիւնը, սակայն, արմատապէս հակադիր է այդ պնդմանը: Այդ պարագայում միտումնաւոր մոռացութեան է տրուած անհերքելի այն փաստը, որ Դովինի ժողովն ընթացել է այն պայմաններում, երբ «Արեւելքը մերժել էր նոր, դրսից իրեն վզին փաթաթած դաւանանքը եւ «միաբնակ» կամ մոնոֆիզիտ կոչուած կուսակցութիւնը յաղթանակը տարել էր Ձենոն կայսեր «Հենոքիկոն» հրովարտակով (482), որի մէջ թէւ Քաղկեդոնի ժողովն իւր որոշումներով բացորոշ կերպով չէր դատապարտուած, բայց այն ձեւով էր յիշուած, որ դատապարտութեան հաւասար էր, հենց որ մարդ ուզենար Հենոքիկոնի մարքերի խորը թափանցել»²⁶: Իսկ այն, որ Ե. դարի

²² Գելցեր, էջ 49:

²³ Հայր Վարդան Վ. Հացունի, Կարեւոր խնդիրներ Հայ Եկեղեցւոյ պարմութիւնէն, Վենետիկ-Ս. Ղազար, 1927, էջ 358:

²⁴ Նոյն, էջ 359:

²⁵ Նոյն, էջ 363:

²⁶ Երուանդ վրդ. Տէրմինասեանց, Հայոց Եկեղեցւոյ յարաբերութիւնները ասորոց եկեղեցիների հետ. հայկական եւ ասորական աղբիւրների համաձայն, Ս. Էջմիածին, 1908, էջ 64-65:

երկրորդ կեսին եւ Ձ. դարի առաջին տասնամեակներին քրիստոնէական արեւելքը, այդ թւում՝ Հայաստանին սահմանակից երկրները անվերապահ հակադրուել են Քաղկեդոնին²⁷ եւ ուղղադաւան են համարել միմիայն «Հոգւոյն Սրբով վերջնականապէս որոշուած եւ կնքուած» առաջին երեք տիեզերական ժողովները, կարելի է փաստել այդ շրջանի հակաքաղկեդոնական բազմաթիւ ժողովների առկայութեամբ²⁸:

Այդ ենթախորքում, վերանայման կարիք ունի նաեւ Մաղաքիա արք. Օրմանեանի այն մօտեցումը, թէ քաղկեդոնականութեան հարցը «... մինչեւ Բաբկէնի օրը, հայոց համար գոյութիւն ունեցող խնդիր մը չէր, եւ քաղաքական կացութիւնն ալ առիթ չէր ներկայեր, յունական կողմին գործերով եւ խնդիրներով զբաղիլ»²⁹: Հիմնահարցի վերաբերեալ առաւել հիմնատրուած է ականատր աստուածաբան եւ հայագէտ Տէրմկրտչեանի տեսակէտը, ով բնագրերի համակարգային վերլուծութեամբ փաստում է, որ արդէն 480ականներին «Հենոտիկոն»ի ազդեցութեամբ Հայ Եկեղեցին պաշտօնապէս կանգնել էր հակաքաղկեդոնական քրիստոսաբանութեան դիրքերում³⁰: Այդ ենթախորքում անվերապահ խոստելի պէտք է համարել նաեւ

²⁷ Քաղկեդոնականութիւն արմատաւորելու կայսերական հրովարտականքների դէմ ուղղուած անհնազանդութեան եւ հակաքաղկեդոնական շարժումների մասին տե՛ս՝ G. Bardy, "Du Concil de Chalkedoine a l'avenement de Justin Ier (451-518)," *Histoire de l'Eglise depuis les origines jusqu'à nos jours*, T. IV, (sous la direction de A. Fliche et V. Martin), Paris, 1937, էջ 271-72, 276, 287, 289-90. նաեւ՝ R. Devreesse, *Le Patriarchat d'Antioche depuis la paix de l'Eglise jusqu'à la conquête arab*, Paris, 1945, էջ 63-76. նաեւ՝ Abbé L. Duchesne, *Autonomies ecclésiastiques, Eglises séparées*, Paris, 1905, էջ 40. նաեւ՝ W.A. Wigram, *The Separation of the Monophysites*, London, 1923, էջ 16, 63, 147 եւն.:

²⁸ Քաղկեդոնի ժողովը նեստորականութեան հետ կապող եւ քաղկեդոնական դաւանական սահմանումը վերացնելու պահանջով քրիստոնէական արեւելքում գումարուած հակաքաղկեդոնական ժողովներից առաւել ազդեցիկ դեր են կատարել Աղեքսանդրիայի 457ի, 477ի (ղեկավար՝ Տիմոթէոս Էլյորոս) եւ 482ի (ղեկավար՝ Պետրոս Մոնզոս), Անտիոքի 477ի, 485ի (ղեկավար՝ Պետրոս Գնափէս) եւ 512ի (ղեկավար՝ Սեւերոս Ալեփալոս), ասիական եպիսկոպոսների Եփեսոսի 447ի ժողովները, Անաստաս կայսեր կողմից 496ին Կ. Պոլսում եւ 512ին Սիդոնում հրափրուած եպիսկոպոսական եւ 512ի (ղեկավար՝ Տիմոթէոս Կոլոնոս – Լիտրովլոս) ժողովները (*Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio*, Vol. VII (*Ab anno CCCCLI. ad annum CCCXCII. inclusive*), (ed. by J.-D. Mansi), Florentiæ, MDCCCLX (1762), էջ 909-1166, Vol. VIII (*Ab anno CCCXCII. ad annum DXXXVI. inclusive*), Florentiæ, MDCCCLX (1762), էջ 185-376:

²⁹ Մաղաքիա արք. Օրմանեան, *Ազգապատում, հյրր. Ա. Ս. Էջմիածին*, 2001, սիւնակ 568:

³⁰ Կարապետ Տէրմկրտչեան, «Յովհան Մանդակունի եւ Յովհան Մայրազոմեցի», *Շողակաթ (Ս. Էջմիածնի հայագիտական ժողովածու)*, Ա:1913, Վաղարշապատ, էջ 89-93. նաեւ՝ Գալուստ Տէրմկրտչեան, «Հայ մատենագրութեան հնագոյն թուականները», *Շողակաթ*, Ա:1913, Վաղարշապատ, էջ 158:

քաղկեդոնական հեղինակների այն սնանկ պնդումը, թե իբր «... քաղկեդոնական խնդիրների շուրջ հայ քրիստոսաբանությունը տարանում էր՝ նեստորականների... եւ եպիքականների միջեւ»³¹: Առարկայական վերլուծաբաններն ամենեւին չեն մերժում, որ «... Հայոց Եկեղեցու մաքառումը 2. դարում գրեթե ամբողջապես նեստորականության դէմ է ուղղուած եղել. իսկ Դուինի Ա. ժողովում, 506 թ., Բաբկէն կաթողիկոսի օրով, Քաղկեդոնի նկատմամբ նա այն դիրքն է բռնել, ինչ որ նոյն ժամանակի՝ Զենոն եւ Անաստաս կայսրերի կառավարած պետական եկեղեցին, այսինքն՝ լոնգեայն միայն դատապարտել է»³²:

Վերանայման կարիք ունի նաեւ Ակինեանի այն տեսակէտը, թե Դուինի 506/508ի ժողովից բացի Բաբկէն կաթողիկոսի օրօք կայացել են նաեւ Հայ Եկեղեցու տեղական երկու այլ ժողովներ եւ: Առաջինը նա թուագրում է Բաբկէն կաթողիկոսի առաջին թղթով եւ պնդում. «Ըստ այսմ պէտք է ենթադրել թէ Բաբկէնի Ա. թղթին մէջ յիշուած ժողովն գումարուած է 510ին»: Ինչ վերաբերում է Բաբկէնի Բ. թղթին, վերլուծաբանի կարծիքով այն աւելի ուշ շրջանի է, որը «... կարելի է դնել 514/5ի մէջերը»³³: Իսկ այն ժողովը, որին մասնակցել են նաեւ վրաց եւ աղուանից կաթողիկոսութիւնները եւ որտեղ «Զենոն բարեբանեալ թագաւորի թղթին համեմատ նշուած են «Քաղկեդոնի Ա. ժողովն ու Մեծին Լեւոնի Տումարը ... չի կարող այս ժողովն նոյնն ըլլալ Ա. եւ Բ. թղթոց մէջ յիշատակուած ժողովոց հետ: Ժողովը գումարուած կ'երեւայ Ա եւ Բ ժողովներու մէջ տեղը իբր 512-3, վասն զի Բ թղթի մէջ Քաղկեդոնի ժողովն արդէն մոլորական կը համարուի եւ Զենոնի Հենոքիկոնին քաջ յարեալ»: Իսկ ժողովի գումարման տեղ է համարում «հայոց նոր քաղաքը, այսինքն Վաղարշապատի Մայր Եկեղեցին», որը ոչ միայն «աւելի կեդրոնական էր Վրաստանէն, Աղուանից եւ Սինեաց երկիրներէն գալու եպիսկոպոսաց համար», այլեւ նրանով, որ վրացիները «վարժած էին ուխտատուութեամբ հոն գալ Կաթողիկէին եւ Կուսանաց մատուռներուն այցելութիւն ընելու»³⁴:

Նպատակավրէպ է նաեւ կաթողիկէ միաբանի մէկ այլ մօտեցումը, երբ վկայակոչելով Թէոփանէս պատմիչին, նա գրում է, թէ 508ին «... թագաւորն Անաստաս ստիպէր զեպիսկոպոսն Անտիոքայ՝ զՓղաբիանոս ձեռն

³¹ «Դամասկինոս վրդ. Պապանդրէու, Հայ Եկեղեցու հիմնադրումը եւ կազմաւորումը մինչեւ Դ տիեզերական ժողովը»՝ Եզնիկ արք. Պետրոսեան, *Ներածութիւն Հայ Եկեղեցու քրիստոսաբանութեան*, հրատ.՝ Հայաստանի աստուածաշնչային ընկերութիւն, Երեւան, 2016, էջ 161:

³² Կ[արապետ] Վ[արդապետ], «Թիփիմացութիւններ Հայոց Եկեղեցւոյ պատմական անցեալի նկատմամբ», *Արարար*, Թ-Ժ:1902, էջ 832:

³³ Հ. Ն. Ակինեան, «Մատենախօսական. հայ եկեղեցական իրաւունքը», *Հանդէս ամսօրեայ*, 7:1904, էջ 211:

³⁴ Նոյն, էջ 211-12. նաեւ՝ Հ. Ն. Ակինեան, «Մատենագրական. քննութիւն եւ համեմատութիւն Եզնկայ նորագիտ ձեռագրին», *Հանդէս ամսօրեայ*, 1-2:1904, էջ 42:

արկանել Հենոքիկոնին Ջենոնի, որ արար իսկ ժողով եպիսկոպոսաց, որ ընդ իրեանն էին, գրեաց գիր երկայնաձիգ, յորում ընդունէր զժողովս Նիկիայ, Կ. Պոլսի եւ Եփեսոսի, իսկ զժողովէն Քաղկեդոնի ամէնեւին իսկ լռէր»³⁵: Եւ քանի որ ըստ Ակինեանի «Հայոց, վրաց եւ աղուանից եկեղեցական կապն Անտիոքի պատրիարքութեան հետ ծանօթ իրողութիւն է: Անշուշտ այս կապի շնորհիւ՝ Անտիոքի միջնորդութեամբ Անաստասի ծայնն լսուեցաւ ի Հայս. եւ Ջենոնի Հենոքիկոնին թարգմանութիւնն Անաստասի թղթին հետ (յամէ 506) նաեւ ի Դուին խաւրուեցաւ յամի 508: Անաստասի խնդիրքն լսելի եղել մանաւանդ այնու, որ ի Միջագետքս եւ ի Հայս Պարսից դէմ՝ փարաւ յաղթութիւնք ... իւր անունն փառաւորած էին այն կողմերը»³⁶:

Իրականութիւնն այն է, որ Հայ Եկեղեցին արդէն Ե. դարի վերջին քառորդում ճշտել էր իր դիրքորոշումը Քաղկեդոնի ժողովի նկատմամբ, եւ համարելով, որ հակաքաղկեդոնական քրիստոսաբանութիւնը միակ ուղղադաւանն ու աւանդապաշտն է՝ հանդէս էր եկել հաւատքային այդ դիրքերի պաշտպանութեամբ: «506 թուականից առաջ արդէն որոշուած է եղել Հայոց Եկեղեցու դիրքը մի բնութեան եւ երկու բնութեան վերաբերմամբ,- գրում է Աբեղեանը,- քանի որ այդ որոշ է ըստ Ղ. Փարպեցու Թղթի, նոյնիսկ Եպիփեսին նշուելով հանդերձ: Այդ կատարուած է հաւանօրէն Յովհան Մանդակունու կաթողիկոսութեան ժամանակ, երբ եւ 480-84ի միջեւ թարգմանել են Տիմոթէոս Կուզի Հակաճառութիւնը, երբ Քերթնդահայր Մովսէսը, ապա եւ Յովհան Մանդակունի կաթողիկոսը գրել են իրենց յայտնի թղթերն ընդդէմ երկաբնակութեան»³⁷:

Փաստական նիւթի վերլուծութիւնը նաեւ ցոյց է տալիս, որ յետքաղկեդոնական քրիստոսաբանական վիճաբանութիւնների ընթացքում նեստորականներն ամէն կերպ աշխատել են իրենց հերձուածող ուսմունքն արմատաւորել Հայաստանում, որի պատճառով այդ հիմնահարցը ժողովական լուծում է պահանջել: Նեստորական հերձուածի նկատմամբ Հայ Եկեղեցու դիրքորոշման, ինչպէս նաեւ Ջ. դարասկզբի դաւանական շարժումների ու գործող անձնաւորութիւնների վերաբերեալ արժէքատր տեղեկութիւններ է հաղորդում «Թուղթ հայոց ի Պարսս առ ուղղափառս» վաւերագիրը, այլ կերպ ասած՝ Բաբկէն կաթողիկոսի Ա. թուղթը³⁸:

Ինչպէս բազմաթիւ այլ հարցերում, այս պարագայում եւ քաղկեդոնական վերլուծաբանները, նենգափոխելով պատմական իրականութիւնը,

³⁵ Հ. Ներսէս Ակինեան, Կիրոն կաթողիկոս վրաց: Պատմութիւն հայ-վրացական յարաբերութեանց յեօթներորդ դարու մէջ (Քառասնամեայ շրջան Հայոց եկեղեցական պատմութենէն. 574-610), Մխիթարեան տպարան, Վիեննա, 1910, էջ 92:

³⁶ Նոյն, էջ 92-93:

³⁷ Աբեղեան, Հայոց հին գրականութեան պատմութիւն, գիրք Ա, էջ 673:

³⁸ Գիրք թղթոց, մատենագրութիւն նախնեաց, (Բ հրատ.), տպ. Սրբոց Յակոբեանց, Երուսաղէմ, էջ 147-56:

փորձում են «հիմնաւորել», թէ իբր այդ վաւերագիրն ուշ շրջանի երկ է³⁹, սակայն այդ տեսակէտը քննադատութեան չի դիմանում: Ճիշտ է, ինչպէս վերը ցոյց է տրուել, հայագիտութեան մէջ տարբեր կարծիքներ են արտայայտուել Բաբկէն կաթողիկոսի թղթի շարժառիթների մասին, սակայն հերքելի չէ, որ այն թուագրում է Զ. դարասկզբով, անլի որոշակի՝ Դուինի 506ի տեղական ժողովով: Այդ ենթախորքում հաւանական է համարում, որ ժողովը հրաւիրուել է ներեկեղեցական յարաբերութիւնները քննարկելու եւ Զենոնի «Հենոտիկոն»ի նկատմամբ որոշակի կեցուածք մշակելու միտումով⁴⁰:

Դուինի 506ի ժողովի գործունէութեան մասին արժէքաւոր տեղեկութիւններ է բովանդակում Բաբկէն կաթողիկոսի առաջին թուղթը: Նրանում հաաստում է, որ մինչ հայոց կաթողիկոսը, եպիսկոպոսները, վանականներն ու նախարարները ժողովուել էին հայոց ոստան Դուինում, այնտեղ է ժամանում նաեւ Պարսկաստանի ուղղադաւան քրիստոնեաների մի պատգամաւորութիւն եւ հաաստիացնում, որ իրենց սպառնում է «չարութեան խմոր անսուրբ նետորականութիւնը», որը «... *ի տեղիս տեղիս ժողով արարեալ գլխաւորաց հայիոյութեան հերձուածոյն, երբեմն ի Գունդշապուի, երբեմն յԱտրեսպանի, Ակակ եւ Բարծումա, եւ Մանի, եւ Յոհաննան, եւ Պաւլէ եւ Միքա, եւ այլք նոցին հաղորդք, զՆեսպորի եւ զԴիողորի. եւ զԹէոդորոսի միաձայնելով զմի ասացուածս եւ զամպարշտութիւնս անձանց. եւ այսու ձեռնարկութեամբ յամենայն ժամ առաջի իշխանաց եւ դատաւորաց բազում աշխատութիւն եւ վրանգս հասուցանեն յանձինս մեր, եւ այլոց ամէնեցուն ուղղահաւապից, որ յաշխարհիս մերում են»⁴¹: Եւ չկարողանալով տանել այդպիսի չարահնար եւ դառը հայիոյութիւնը, նրանք դիմում են Հայ Եկեղեցուն «... վասն նորին վրանգի եւ նեղութեան, գտանել աւգնականութիւն վկայութեամբ աստուածային գրոց, որպէսզի հաստատուն կացցեն անշարժ սրբոց հարցն աւանդութիւնք եւ պատուէրք, եւ մի՛ հանապազորդ նեղութիւնք հոգեկան եւ մարմնական տարակուսանաւք վասն այդպիսի իրաց տառապեցուցէ զմեզ»⁴²: Ընդառաջելով խնդրանքին, հայոց կաթողիկոսը ժողովականների անունից պարզաբանել է «... ստուգութիւն քրիստոնէութեան, հաւաք ... ըստ կանոնի եւ գիտութեան աշխարհին Հռոմոց եւ Հայոց, Վրաց եւ Աղուանից, եւ մի՛ վայրապար բանիք եւ աւելորդ իմացուածովք խրամապեցի եւ սահման առ ի Քրիստոս հաւաքացելոց»⁴³:*

³⁹ Հացունի, *Կարեւոր խնդիրներ*, էջ 362:

⁴⁰ Գարեգին Սարգիսեան, *Քաղկեդոնի ժողովը եւ Հայ Եկեղեցին*, էջ 231-32. նաեւ՝ Երուանդ վրդ. Տէրմինասեանց, *Հայոց Եկեղեցու յարաբերութիւնները ասորոց եկեղեցիների հետ*, Ս. Էջմիածին, 1908, էջ 65-70:

⁴¹ *Գիրք թղթոց*, էջ 151:

⁴² Նոյն, էջ 150:

⁴³ Նոյն, էջ 151:

Վերոբերեալը միանգամայն ակնյայտ փաստում է, որ Դուինի 506ի ժողովի հրափրման պատճառն ամենեին էլ ասորի ուղղափառները չեն: Հակառակը, նրանք Հայաստան են հասել ժողովական քննարկումների ընթացքում: Եւ քանի որ պատուիրականների նպատակը եղել է պարզել նեստորականության նկատմամբ Հայ Եկեղեցու դաւանական դիրքորոշումը, ինչպէս նաեւ օգնութիւն են խնդրել այդ հարցում, ժողովի անունից **Բաբկէն կաթողիկոսը ասորիներին է ներկայացրել Նիկիական Հանգանակի հիման վրայ շարադրուած Հայ Եկեղեցու հականեստորական դաւանագիրը:** Նրանում հռչակուել է Աստուածորդու՝ Յիսուս Քրիստոսի աստուածային էութեան եւ Կոյս Մարիամի միջոցով իրական մարդեղացման վարդապետութիւնը: Հայոց կաթողիկոսը հաւաստել է. *«Այսպէս հաւաքացաք, որպէս մկրտեցաք, եւ սուրբ հարքն կանոնեցին, եւ այլ սահման՝ արտաքոյ այսորիկ կանոն ոչ է, եւ ոչ ընկալաք, եւ ոչ ընդունիմք»*⁴⁴:

Անդրադառնալով նեստորականութեան հանդէպ Հայ Եկեղեցու կեցուածքին, թղթում մատնանշուել է, որ նեստորական եպիսկոպոսները *«...զայս խաւսին. երկուս Որդիս ասեն լեալ Աստուծոյ, զմին Աստուածն Բանն հաւասար Հայր, որ էջն յերկնից, եւ այլն Յիսուս՝ մարդ մահկանացու նման մեր, որ ծնաւն ի Մարիամայ, եւ վասն զի արդարացաւ աւելի քան զամենայն մարդ՝ պատուեցաւ, եւ շնորհաւ կոչեցաւ Որդի Աստուծոյ, անուամբ միայն, եւ ոչ Որդի Աստուծոյ, եւ ոչ հաւասար Հայր. այլ մարդ էր արարեալ մահկանացու որպէս զմեզ»*⁴⁵: Դուինի ժողովի էութիւնը լուսաբանելու գործում մեծ կարեւորութիւն են ներկայացնում Բաբկէն կաթողիկոսի Ա. Թղթի հետեւեալ տողերը. *«Եւ զի կամեցայք ի մենջ վասն նորին իրաց ուսանել, ծանուցանեմք ձեզ եթէ Հոռոմք եւ մեք Հայք, եւ Վիրք, եւ Աղուանք զհայիոյութիւնս զայս ո՛չ ընկալաք, եւ ոչ ընդունիմք, եւ ոչ հաղոդ-դիմք, եւ ոչ հաւաքամք, այլ եւ նզովեմք, որ այսպէսն ասեն եւ ուսուցանեն»*⁴⁶:

Այդ ամէնը հաւաստում են, որ Թուղթը գրուած է «որոշ նպատակով եւ որոշ խնդրի համար», որից դուրս այլ բանի, ներառեալ «Հենոտիկոն»ի ու Քաղկեդոնի մասին բացէիբաց չի խօսում⁴⁷: Թղթի այդ առանձնայատկութիւնը յստակօրէն արտացոլուած է նեստորականութեան մասին հայոց հաւատքային հետեւեալ շարադրանքում, որտեղ յիշատակուած են նաեւ քաղկեդոնական ջատագովներ. *«...եւ ասեն հերժուածողքն, թէ Յիսուս Քրիստոս մարդ էր մահկանացու, արարեալ հաւասար մեր, եւ ոչ յերկնից իջեալ, եւ ոչ յերկինս ելեալ, այլ որպէս Եղիա եւ Ենովք վերացան յադս եւ*

⁴⁴ Նոյն, էջ 153: Հայոց նուիրապետը հաւաստել է նաեւ, որ «Զայս հաւատ Հոռոմք եւ մեք Հայք եւ Վիրք եւ Աղուանք ունիմք» (նոյն):

⁴⁵ Նոյն, էջ 153:

⁴⁶ Նոյն, էջ 155:

⁴⁷ Այդ մասին մանրամասները տե՛ս՝ Տէրմինասեան, Նեստորականութիւնը Հայաստանում 5-6 դարերում, էջ 201-2. նաեւ նոյնի՝ Հայոց Եկեղեցու յարաբերութիւնները, էջ 71-74:

չե՛լ եւս տեսեալ զԱստուած, եւ ոչ տեսանեն զնա մինչեւ լինի յարութիւն: Զայս ասեն Նեստորիանոսը ընդդէմ մեր, ուժաւորութեամբ գրող Դիողորի եւ Թէոդորի եւ Նեստորի եւ Թէոդորիտի եւ Հաբայի, եւ ի կանոնէ, զոր եղին Ակակ եւ Բարծումէ, եւ Մանի եւ Պաւղի, եւ այլ ընկերք նոցուն»⁴⁸:

Անհերքելի է, որ պարսից ուղղափառ քրիստոնեաներին յանձնուած Հայ Եկեղեցու դաւանաբանական այդ թուղթը **Հայ Եկեղեցու առաջին ժողովական որոշումն է, որում անվերապահ մերժուել եւ բանադրուել է նեստորականութիւնը**⁴⁹: Ընդ որում, նրանում քննարկուող դաւանական բնոյթի հարցերը, ինչպիսիք **Թէոդորէոս Կիրիացու եւ Իբաս Եղեսացու նզովումն է, ակնյայտօրէն վերաբերում են նաեւ Քաղկեդոնի ժողովին**: Այդ հիման վրայ հայ աստուածաբանական գրականութեան մէջ աներկբայ է համարուում, որ Դուինի ժողովում «Հայերը կարող էին Քաղկեդոնի ժողովը պաշտօնապէս նզոված չլինել, բայց ասել երբ տեղը գալիս էր, թէ իրենք չեն ընդունում այն՝ նզովել Թէոդորէտին եւ Իբասին, որոնց անունն, իբրեւ Նեստորի համախոհների եւ Կիւրեղ Աղեքսանդրացու հակառակորդների՝ արելի էր բոլոր արեւելքում. նզովել նաեւ Եւփրէսին, ցոյց տալու համար, որ նեստորականութեան եւ քաղկեդոնականութեան հակառակ լինելուց չպէտք է հետեւցնել, թէ Եւփրէսի մոլորութիւնն են ընդունում»⁵⁰: Այդ հաւաստումը փաստուում է նաեւ Բաբկէն կաթողիկոսի թղթով, որտեղ ուղղադաւան քրիստոսաբանութեան դիրքերից հաւաստում է, թէ «Հոռոմք եւ մեր Հայք, եւ Վիրք, եւ Աղուանք, զհայիոյթիւնս զայս ո՛չ ընկալաք, եւ ոչ ընդունիմք, եւ ոչ հաղորդիմք, եւ ոչ հաւատամք, այլ եւ նզովեմք, որ այսպէսն ասեն եւ ուսուցանեն»⁵¹: Եւ միանգամայն ակնյայտ է, որ 506ին հայերն ու յոյները կարող էին միեւնոյն հաւատը ունենալ միայն «Հենոտիկոն»ի հիման վրայ: Այդ ենթախորքին համահունչ է նաեւ Տէրմիկոսեանի տեսակէտը, ով գրում է. «Բաբկէն կաթողիկոս իրաւունք ունէր ասելու, թէ «հոռոմք եւ հայք եւ վիրք եւ աղուանք» մի հաւատ ունին, որովհետեւ Դուինի ժողովը գումարուեցաւ Անաստաս կայսեր իշխանու-

⁴⁸ Գիրք թղթոց, էջ 154:

⁴⁹ Տէրմիկոսեանց, Հայոց եկեղեցու յարաբերութիւնները, էջ 77. նաեւ նոյնի՝ Նեստորականութիւնը Հայաստանում, էջ 203:

⁵⁰ Կ[արապետ] Վ[արդապետ], «Հայոց եկեղեցւոյ առաջին մասնակցութիւնը դաւանական վեճերի մէջ եւ Բաբկէն Կաթողիկոս», Արարատ, Ժ:1898, էջ 434: Այդ փաստն է վկայում նաեւ Տէրմիկոսեանը, ով գրում է. «Դուինի առաջին ժողովի քննարկումները տեղի են ունեցել Բիւզանդական Զենոն եւ Անաստաս կայսրերի կրօնական քաղաքականութեան ազդեցութեամբ, «երբ քաղկեդոնականութիւնը փաստօրէն ետ էր մղուած եւ լռելեայն մերժուած էր, բայց յուզուած մարքերը հանգստացնելու եւ կրքերը չգրգռելու համար թոյլ չէր տրուում ուղղակի յարձակումներ գործելու հակառակորդների վրայ» (Տէրմիկոսեան, Նեստորականութիւնը, էջ 209):

⁵¹ Գիրք թղթոց, էջ 155:

թեան այն Կարիներում, երբ ամէն Կեղ Բացարձակ մի բնութիւն էին ուսուցանում՝ խոսում եւ հալածում քաղկեդոնականներին: Զարմանալի չէ ուրեմն, եթէ նա Քաղկեդոնի ժողովը նկատում է լոկ իբրեւ նեստորականութեան ուժ Կորոն մի երետոյթ, մինչեւ վերջինս բոլոր չարեաց արմատն է եւ եկեղեցւոյ ալեկոծման բուն պատճառը»⁵²:

Ահա թէ ինչու հայ աստուածաբանական գրականութեան մէջ աներկբայ է համարում, որ Դուինի 506ի ժողովը «ա. ... մերժել է Քաղկեդոնի ժողովը եւ Լետնի Կոմարը: Բ. Այդ ժողովը մերժել է նաեւ նեստորականութիւնը: Գ. Քաղկեդոնը մերժելու մեզ յայտնի առաջին յստակ պատճառն այն է, որ այն դիպուել է իբրեւ նեստորականութեանը վերածնունդ Կորոն մի ուժ»⁵³:

Բաականին յստակ է նաեւ այն հարցը, թէ Թղթում ինչու են յիշատակում միայն հայ եպիսկոպոսները, իսկ ժողովի մասնակից հայերին եւ յոյներին հաւատակից վրաց եւ աղուանից եպիսկոպոսները, որոնք նոյնպէս մասնակից են ժողովին, «անհաղորդ են մնացել» դաւանագրին: Այդ հարցի պատասխանը տալիս է Բաբկէն կաթողիկոսն իր երկրորդ Թղթում, ուր յիշատակում է. «Այսուիկ վարիմք հաւատովք զոր եւ գրեցաք իսկ ձեզ յառաջագոյն, Վրաց եւ Աղուանից միաբանութեամբ իւրաքանչիւր աշխարհի գրով: Եւ այժմ զնոյն երկրորդեցաք, ...զի մի որ համարձակեցի յայսմ հակառակել եւ ընդդիմանալ պատճառաւ առ ի մէնջ»⁵⁴: Եւ դժուար է չհամաձայնել այն վերլուծաբանների հետ, որոնք պնդում են, թէ հայոց հայրապետն այդ տողերով հաւաստում է, թէ հայոց թղթի հետ միասին վրաց եւ աղուանից եպիսկոպոսներն էլ իրենց առանձին «Հաաստի նամակն» են տուել պարսից ուղղափառներին⁵⁵:

Վերոբերեալ դիտարկումները թոյլ են տալիս ընդհանրացում անել, որ անկախ ամէն ինչից Բաբկէն կաթողիկոսի առաջին թուղթը հաւաստի աղբիւր է նաեւ այն տեսակետից, որ միանգամայն ճիշտ է բնորոշում ինչպէս նեստորական ուսմունքի էութիւնը, այնպէս էլ նրա գլխատր ներկայացուցիչների՝ Դիողոր Տարսոնացու, Թէողոր Մոպսուեստացու, Նեստորի, Թէողորիտի, Իբասի, ինչպէս նաեւ նրանց համախոհ Պարսից Եկեղեցու ներկայացուցիչների հերժոածող քրիստոսաբանութիւնը: Իսկ որպէս անձնատրման ուղղադաւան վարդապետութեան հիմք հայոց կաթողիկոսը հռչակել է սուրբ հայրերի կողմից հաստատուած աւանդութիւնը՝ «... հանդերձ երկուրասան գլխովք Կիւրդի եպիսկոպոսի երանելոյ, ի նոյն յարելով

⁵² Կ[արապետ] Վ[արդապետ], «Հայոց Եկեղեցւոյ առաջին», էջ 434:

⁵³ Եզնիկ արք., էջ 30:

⁵⁴ Գիրք թղթոց, էջ 161:

⁵⁵ Դուինի 506ի ժողովին Հայ, Վրաց եւ Աղվանից Եկեղեցիների մասնակցութեան եւ դաւանական համամտութեան մասին է յիշատակել նաեւ Մովսէս Եղիվարդեցի կաթողիկոսը («Թուղթ Տեառն Մովսիսի Հայոց Կաթողիկոսի առ Կիւրոն Վրաց Կաթողիկոս», Գիրք թղթոց, էջ 224):

եւ զթուղթն Ձենոնի բարեբանելոյ թագաւորին Հոռոմոց ...»⁵⁶: Այդ պարագան միանգամայն ակնյայտ ցոյց է տալիս, որ թղթում «ուղիղ դաւանութեան ուղեցոյցը» յիշատակում է «առանց Քաղկեդոնի ժողով եւ Լեւոն պապի անուն յիշելու», իսկ հերետիկոսների կարգում նշուած են Քաղկեդոնի ժողովի հետ անխզելի կապուած Թէոդորէտը, Իբասը եւ Եւտիքէսը⁵⁷: Այդ հիման վրայ Տէրմկրտչեանը պնդում է. «Բաբկէն եւ իւր ընկերները, ժողովով որոշել էին Քաղկեդոնի ժողովի նկատմամբ ընդունել այն դրութիւնը, ինչ որ առաջարկել էր Ձենոն իւր նշանաւոր հետադիմութեամբ, այսինքն հերքել քաղկեդոնականութիւնը՝ չյիշելով ամէնեւին նորա եւ նորա գլխաւոր հեղինակների անունները»⁵⁸:

Դուինի 506ի դաւանաբանական Ա. Թուղթն, այսպիսով, չափազանց մեծ նշանակութիւն ունի Հայ Եկեղեցու պատմութեան համար: Այն, գործնականում, Հայ Եկեղեցու առաջին ժողովական որոշումն է, որը բացառապէս մերժում է նեստորականութիւնը եւ, միաժամանակ, առանց անունը տալու, նաեւ՝ քաղկեդոնականութիւնը: Այդ ամէնն էլ թոյլ են տալիս եզրակացնել, որ Բաբկէն կաթողիկոսի ղեկավարած Դուինի 506ի «... ժողովը դարագլուխ է կազմում Հայ Եկեղեցու պատմութեան համար ...»⁵⁹:

«Կարելի է ենթադրել, թէ նոյն ժողովը բազմադիմի խնդիրներ է ունեցել աչքի առաջ եւ ի միջիայլոց քաղկեդոնականութեամբ զբաղուել»⁶⁰: Այդ եզրակացութիւնը փաստում է Բաբկէն կաթողիկոսի «ի Պարսս առ ուղափառ» գրած երկրորդ Թղթով: Նշեալ թուղթը հակաճառական-ջատագրական ուղղութեամբ զատ չափազանց կարեւոր նշանակութիւն ունի նաեւ Հայ Եկեղեցու հակաքաղկեդոնական դիրքորոշման հիմնահարցը պարզաբանելու գործում: Այդ իրողութեան վկայութիւնն այն է, որ թղթում նեստորականութեան առնչութեամբ երկու անգամ յիշատակում է նաեւ Քաղկեդոնի ժողովը: Իսկ դրանից հետեւում է, որ Բաբկէն կաթողիկոսի օրօք Հայ Եկեղեցին ոչ միայն փաստացի հռչակել է իր հակաքաղկեդոնական դիրքորոշումը, այլեւ Քաղկեդոնի ժողովը համարել նեստորական հերձուածի ամրապնդման հիմքերից մէկը⁶¹:

Պատճառներից մէկն այն է եղել, որ հայերին դաւանակից Պարսկաստանի ուղղափառները վկայել են, թէ Նեստորական Եկեղեցին «զմարտ պատերազմի նորոգելով»՝ պնդում է իրենց մոլորութեան վրայ՝ «ի ժողովոյն Քաղկեդոնի զօրացեալ»: Դրանով է պայմանաւորուած այն պարագան, որ Բաբկէն կաթողիկոսի Բ. թղթում արդէն ոչ միայն յիշատակում է

⁵⁶ Գիրք թղթոց, էջ 159:

⁵⁷ Կ[արապետ] Վ[արդապետ], Հայոց Եկեղեցւոյ առաջին, էջ 434:

⁵⁸ Նոյն:

⁵⁹ Տէրմկրտչեան, Հայոց Եկեղեցւոյ յարաբերութիւնները, էջ 78. նաեւ՝ Կ[արապետ] Վ[արդապետ], «Հայոց Եկեղեցւոյ առաջին մասնակցութիւնը», էջ 434:

⁶⁰ Տէրմկրտչեան, Հայոց Եկեղեցւոյ պատմութիւն, էջ 224:

⁶¹ Գիրք թղթոց, էջ 158:

քաղկեդոնական հաւատքը, այլեւ վերջինիս հիմքերից է համարում «Նեստոր չարիմաց խորհեցողը»: Իսկ քաղկեդոնականութիւնը որակում է իբրեւ նպաստատուր հանգամանք նեստորականութեան տարածման համար, որի պատճառով թղթում մատնանշում է, որ «Աստուածային բարոյփնից օտարուած» մարդկութիւնը իր այդ ընթացքը շարունակում է «... մինչեւ ցայսար ժամանակի, ալեկոծեալ սուրբ եկեղեցի, ի ժողովոյն Քաղկեդոնի զաւրացեալ»⁶²: Եւ մէկ անգամ եւա հաւաստելով նեստորականութեան նկատմամբ Հայ եկեղեցու եւ հոգետոր դասի անփոփոխ դիրքորոշումը, հայոց հայրապետը հաւաստում է, որ ուղղադաւան եւ նեստորական եկեղեցիների պայքարն աւելի սուր բնոյթ է ստացել: Եւ միանգամայն բնական է, որ Թուրքը ոչ միայն անվերապահ հռչակել է Հայ եկեղեցու անփոփոխ հաւատարմութիւնը Նիկիական հանգանակի եւ ուղղադաւան քրիստոսաբանութեան նկատմամբ, այլեւ հիմնովին մերժել է նեստորականութիւնը՝ նզովելով եւ հերժոռածը, եւ դրա պարագլուխներին՝ Դիոդորոսին, Թէոդորին, Նեստորին, Թէոդորիտին, Իբաս Եղեսացուն, պարսից աշխարհի նեստորական պարագլուխներ Ակակին, Բարծումային, Բաբէին, ինչպէս նաեւ՝ Եստիքէսին ու «զնմանս նոցին»⁶³:

Ինչ վերաբերում է «... եւ փախչիմք ուրացեալ զի Քաղկեդոնին սրութիւն Նեստորի եւ այլոցն նմանից»⁶⁴ պնդմանը, ապա Քաղկեդոնից ուրացեալ փախչելու իմաստն այն է, թէ «մենք ուրանում (մերժում) եւ փախչում ենք Նեստորի եւ նրա նմանների սրութիւնից, որոնց ուժ է տուել Քաղկեդոնի ժողովն» իր յայտնի որոշմամբ: Եւ Բաբէնի թղթի այս զգուշատուր արտայայտութիւնները միանգամայն օրինաչափ են եւ համապատասխանում են պատմական իրադրութեանը⁶⁵:

⁶² Նոյն:

⁶³ Նոյն, էջ 153, 158:

⁶⁴ Նոյն, էջ 157-158:

⁶⁵ Այդ կապակցութեամբ Տէրմկրտչեանը գրում է, որ քաղկեդոնականութեան նկատմամբ Դուինի 506ի ժողովում «... աւելի հաւանականն այն պիտի համարենք, որ ... ժողովում նորա վերայ նայել են իբրեւ մի իւր ուժը կորցրած եւ ամէնքի կողմից բարձիթողի եղած մեծութեան վերայ եւ կարետոր էլ չեն տեսել առանձնապէս ուշադրութեան առնել», (Հայոց եկեղեցւոյ պատմութիւն, էջ 225): Իսկ Տէրմինասեանը յաւելում է, որ Բաբէն կաթողիկոսի Բ. թղթի իմաստը լիովին համահունչ է Զենոնի «Հենոտիկոն»ին: «Ճիշտ է,- գրում է նա,- Քաղկեդոնի անունը տրուած է, բայց բանադրում եւ նզովում է նեստորականութիւնը, որը «ուժ է սրացել, զօրացել է» Քաղկեդոնի ժողովի որոշումներով ... **ուրեմն եւ խօսք չի կարող լինել Քաղկեդոնի դաւանութեան պաշտօնական դատապարտութեան մասին**, այլ այն նկատուի է առնուել իբրեւ մի անցած պարմական երեւոյթ, որի մասին այլեւ որոշում կայացնել հարկատու չէ (ընդգծումը մերն է - Լ.Ք.)», մանրամասները՝ Տէրմինասեան, Նեստորականութիւնը Հայաստանում, էջ 209-10:

Այդ ամէնը թոյլ են տալիս եզրակացնել, որ Քաղկեդոնի ժողովի նկատմամբ Հայ Եկեղեցու ընդդիմադիր դիրքորոշման ձեւատրումը եկեղեցու դաւանական ըմբռնումների բնականոն զարգացման արդիւնքն է: Այդ գործընթացի կարեւոր հանգրոցաններից մէկը Վրաց եւ Աղվանից եկեղեցիների մասնակցութեամբ տեղի ունեցած Դուինի 506ի տեղական ժողովն էր, որն անդրադարձել եւ դատապարտել է նեստորականութիւնը: «Հենտիկոն»ի ոգուն համահունչ ժողովը առնչուել է նաեւ նեստորականութեանն ուժ տուող քաղկեդոնականութեան հետ կապուած դաւանական խնդիրների: Թէեւ ժողովական կանոնների մասին որեւէ վաւերագիր չի պահպանուել, այդուհանդերձ անհերքելի է, որ այն միանգամայն յստակ արտայայտել է Հայ Եկեղեցու հակաերկաբնակ դաւանական դիրքորոշումը, որը դրսեւորուել է նեստորականութեան եւ քաղկեդոնական ակնառու գործիչների բանադրանքի տեսքով: Բաբկէն կաթողիկոսի դաւանաբանական թղթերը աներկբայ հաւաստում են նաեւ, որ Քաղկեդոնի ժողովը լռելեայն մերժելով Հայ Եկեղեցին Ետիքէսի դէմքով նզովել է նաեւ միաբնակութիւնը՝ ի ցոյց դնելով, որ նեստորականութեանը համահաասար խոտում է նաեւ հերձուածող այդ վարդապետութիւնը:

**ANTI-CHALCEDONISM IN ARMENIA IN THE EARLY 6TH CENTURY:
THE CONFESSIONAL ORIENTATION OF THE DVIN COUNCIL IN 506
(Summary)**

LIZA KARIMIAN
liz79k@gmail.com

The paper argues that the issue of the anti-dual (anti-Nestorian, as well as anti-Chalcedonian) position of the Armenian Church concerning the nature of Christ should be discussed in the context of the church realities of the late 480s and the early decades of the 6th century. The paper notes that there is no evidence on the existence of a contest between pro-Assyrian or anti-Chalcedonian, pro-Greek or Chalcedonian currents in Armenia. Besides, the anti-dualistic Christology stance of the Armenian Church laid the basis of the fight against Nestorianism and Chalcedonism, which strengthened the latter in the last quarter of the 5th century.

On the other hand, the stance towards the Chalcedonian Council is entirely consistent with the religious reality established by the Byzantine emperors Zeno and Anastas, whereby Chalcedonism was discretely pushed to backstage. The reason for this “spiritual balancing” policy was that the emperors forbade the opposing factions from open arguments which could provoke further fights among the contesting currents.

Such a policy explains why the Chalcedonian Council was not directly condemned at the Council of Dvin in 506. Nonetheless, the Armenian Church had already openly announced its loyalty to the orthodox proclamations of the first three Universal Councils and the Cyrilian Twelve Anathemas, and had expressed preparedness to unite with the Byzantine Church.

